

АБАЙ ҚҰНАНБАЕВТЫҢ «ЖӘУАНМӘРТЛІГІ» МЕН ШӘКӘРІМ ҚҰДАЙБЕРДИЕВТІҢ «ҰЖДАНЫ» АРАСЫНДАҒЫ РУХАНИ САБАҚТАСТЫҚ

Берденова Сауле Жалғасовна,
пед. ғыл. кандидаты, доцент
А.Байтұрсынов ат. Қостанай мемлекеттік университеті,
Міркемел Айнұр Мұратқызы,
фил. мамандығының 1 курс магистранты, мұғалім
С.Мәуленов атындағы гимназия, Қостанай қ.

Аннотация

Абай – дана, дара тұлға, қазақтың менталитетін әлемдік аренаға көтерген тұлға. Шәкәрім – оның ізбасары. Мақалада Абай мен Шәкәрімнің «адамгершілік» іліміне байланысты ойларының рухани сабақтастығы қарастырылды. А.Құнанбаевтың «жәуанмәртлігіндегі» негізгі үш ұғым мен Ш.Құдайбердиевтің «ұжданындағы» үш ұғымның арасындағы байланыс анықталды. Сабақтастық туындылардағы мысалдар арқылы дәлелденді. М.Мырзахметұлы, Е.Рақымжанов, Н.Бәйтенова сынды ғалымдардың еңбектері басшылыққа алынды. Ынсап, әділет, рақым ұғымдары екі ойшылдың дүниетанымдары мен шығармаларының негізінде сараланды.

Аннотация

Абай – единственная, незаменимая личность, которая вознесла менталитет, духовное богатство казахского народа до мировой арены. Шакарим – его преемник. В данной статье рассматривается духовное родство мировоззрения Абая и Шакарима о человечности. Определена взаимосвязь следующих понятий: «жауанмарт» А.Кунанбаева и «совесть» Ш.Кудайбердиева. Особенное внимание уделялась трем категориям. Сходство и родство доказано примерами из произведения двух мыслителей. Руководствовались научными трудами таких ученых как М.Мырзахметов, Е.Рақымжанов, Н.Байтенова. Опираясь на мировоззрения и произведения двух мыслителей, проанализированы такие категории как честь, справедливость, милосердие.

Abstract

Abay is the only irreplaceable personality that has elevated the mentality and the spiritual wealth of the Kazakh people to the world arena. Shakarim is a thinker, a writer, a unique personality, Abay's successor, In this article is considered the spiritual kinship of the worldview of Abay and Shakarim on humanity. The relationship of the following concepts is defined: "jauanmart" by A.Kunanbaev and "conscience" of S.Kudaiberdiev. Particular attention was paid to three categories. Similarity and kinship are proved by examples from the work of two thinkers. They were guided by the scientific works of such scientists as M.Myrzakhmetov, E.Rakymzhanov, N.Baytenova. Relying on the worldviews and works of two thinkers, is analyzed categories such as honor, justice, mercy are analyzed.

Түйінді сөздер: философиялық категория, адамгершілік, жәуанмәрт, ынсап, ұждан, рух, таным, гуманистік ұғым, рақымдылық

Ключевые слова: философская категория, человечность, жауанмарт, честь, совесть, душа, познание, гуманистическое понятие, милосердие

Key words: philosophical category, humanity, jauanmart, honor, conscience, soul, cognition, humanistic concept, mercy

Жәуанмәртлік сөзі Абайдағы 38- сөзде бірақ рет қолданыс тапса да, ақын ол жайлы кең түсінік беріп, өз ойының желісін сол жанама дерек ретінде ұғым арқылы таратқан. Ғалымдардың зерттеуінше, жәуанмәрт сөзінің түп төркіні Л.З.Бугадовтың 1868 жылы шыққан сөздігінен орын тапқан парсы тіліндегі жувонмард деген сөз екен. «Жувон» сөзінің мағынасы бозбала, жас жігіт деген ұғымды білдірсе, «мард» сөзінің мағынасы «жомарт, мырза, шапағаты» деген ұғымға орайлас [1, 78 бет].

Ғалым М.Мырзахметұлының зерттеуінше, бұл сөздің шығу тегі ерте заманда қалыптасқан. Шығыстағы ахлақ іліміне жатады [2, 10 бет].

Философия ғылымдарының докторы Н.Ж.Бәйтенова өзінің «Абай» журналында жариялаған «Абай философиясындағы адам мәселесі» атты мақаласында: «Абайдың

пікірінше, жәуанмәрт , яғни жан-жақты жетілген адамға үш негізгі қасиет: шын, ізгілік, даналық тән болуы керек» деген байламға келеді [3, 25 бет].

Абай өзінің 38 қара сөзінде: «Белгілі жәуанмәртлік үш хаслат бірлән болар деген: сиддақ, кәрәм, ғақыл» деген философиялық байламға келеді [4, 359 бет]. Ойшылдың пайымдауынша, Жаратқан ғылым, рақым, әділетті құдіретті қылып жаратқан.

Абайдың жәуанмәртлік ұғымымен Ш. Құдайбердиевтің ұждан туралы даналық маржандары ұштасып жатыр.

Шындықты Абай әділеттілік, ізгілікті-қайырымдылық, мейірімділік деп, ал даналықты ғылымның бір аты деп түсіндіреді. Әділеттілік – жақсылықтың анасы, ар-ұждан да әділеттілікке негізделеді. Ғылым мен даналық адам бойындағы жақсылық пен адалдық қасиеттердің болуын үйретеді, яғни қайырымдылық қасиеттерін тәрбиелейді

Шәкәрім «Үш анық» шығармасында ұжданды адамның басты құндылығы дәрежесіне дейін көтереді. Егер де адам да ұждан болмаса, оған ешбір ғылым көмектесе алмайды. Абай үшін Жүрек Қайрат пен Ақылдан гөрі маңыздырақ болса, Шәкәрім үшін Ұждан бар ғылымнан да биік тұрады [5, 127 бет].

Ғалым Рақымжанов Шәкәрімнің ұжданы туралы мынадай қорытындығы келеді: «Шәкәрімнің ойынша, жанда жаратушылық қасиет бар. Барлық денелер жаннан жаратылады. Жанның бірнеше түрі бар. Адамның жаны ең қуаттысы саналады. Сонымен қатар, жан туралы мәселеде ол алғашқы рет жан мен рухты бөліп қараған ойшыл. Рухты таза ақыл деп санаған. Ол –жанның қасиеті. Шәкәрімнің ойынша жанның жоғалуына себеп жоқ, ол тек басқа күйге түседі. Адамның барлық қасиеттері жаннан шығады. Олай болса адам үшін тәннен гөрі жанның кемелдігі маңыздырақ. Жанның үнемі жетілу процесі белгілі қажеттіліктер арқылы іске асады. Жанның тілегі – ұждан. Ұжданға әділет, ынсап, мейірімді жатқызған» [6, 20 бет].

Шәкәрім «Үш анық» шығармасында «Адам нысап, әділет, мейірім үшеуін қосып айтқанда, мұсылманша ұждан, орысша совесть бар. Бұл не? Ұждан – жанның тілегі, Неге десеңіз, жан тіпті жоғалмайтын, бұзылмайтын нәрсе. Сондықтан тезірек жоғарылауға себеп керек қылады. Соның қатты бір керегі – ұждан. Жан екі өмірде де азығы – ұждан деумен еш нәрседен кемдік көрмейді» деген философиялық байлам жасаған [7, 30-34 бет].

Бұл ойын Шәкәрім «Ұждандыны мақтайды тамам адам» деген өлеңінде қайта дәлелдей түседі. Ақынның пайымдауынша, адам баласы тек мақтау үшін өмір сүріп, азап тартып, өлген соң тірілмеймін деген ойда болады. Алайда, «жанымыз жоғалмайды» [8, 279 бет]. Сондықтан адам баласы «түпсіз рахат, тозбас заман» болсын десе, «ар мен ынсапты сақтауы» керек, «жан ар ынсапты сақтаса» ғана «өлген соң бәйге аларын түсінеді». Жан ұжданға ие болуы үшін «ақ жүрек пен адал ниетпен» сеніп, ұжданды «ақылымен қабылдауы» керек.

Шәкәрім ар жолының, ұжданның жан тазалығында атқаратын рөліне аса мән берді. Абай да өзінің шығармаларында ар жолының табиғатын ашты.

Абайдың ойынша, адам осы дүниенің, мәңгіліктің туындысы болса, пенде – жалғанның немесе күнделікті тіршіліктің көрінісі. Сондықтан адам, оның бар болмысы ең алдымен адамгершілік, ізгілік, қайырымдылық, ақиқат сияқты принциптерге негізделсе, ал пенде күнделікті күн көріс шеңберінен шыға алмайды. Абайдың пікірінше, тіршілікте ар сақтау да, жан сақтау да бар. Әрине, Абай өзінің адамгершілік философиясы тұрғысынан ар сақтауды жан сақтаудан жоғары қояды [9, 25 бет].

Абай:

«Ант ішіп күнде берген жаны құрсын,
Арын сатып тіленген малы құрсын.
Қысқа күнде қырық жерге қойма қойып,
Қу тілмен қулық сауған заңы құрсын» [10, 12 бет].
деген қорытындыға келеді

Адамның о дүниедегі өмірі осы дүниедегі өмірімен тікелей байланысты. Ғалым Б.Қ.Батыршаевтың зерттеуінше, ұждан әр адамда бар, бірақ та оны барлығы бірдей бағындыра алмайды, ол үшін ерік керек. Шәкәрімнің діни – танымдық көзқарасын зерттеген ғалым еріктің табиғатын былай ашады:

«Шәкәрім жауыздықтың қайнарын адамның сезімдік тілектерінен көреді. Адамды ол екі бөліктің тірлігі ретінде қарайды: көзге көрінетін (тәні) және көрінбейтіні (жан дүниесі). Танымдық жан дүниесі өнегелі функциялардың қозғаушы күші, жөн алып жүруші; нақ сол нәрсе пайданы залалды нәрседен ажыратуға қабілетті. Егер жан дүниеге жетуге талпынса, адам өзінің дінін нығайта түседі. Егер адамның бойында «сезімдік – тілек жеңсе, онда дін алшақтайды. «Адам баласында, - деп жазады ол, - екі қажеттілік бар – тәндік және рухани. Өзіне – өзі ұдайы қамқорлық жасау, өзін –өзі жақсы көру, менмендік –бұл тән қажеттілігі. Ар-ұждан, адал еңбек етуге ұмтылу – жан – дүниенің қажеттілігі. Бірінші қажеттілік жеңгендер толысу, даңқ, атақ үшін еш нәрседен де, тіпті зиянды әрекеттерден де тартынбайды. Екіншісі, мансапсыз еңбек пен игі істерден өзгені қаламайды» [11, 380 бет].

Адамның еркі өзінің сезімдік тілектерінде де еркін. Құдай жаратқан әсер әрбір жеке адамның іс-әрекетінің танымдық деңгейіне байланысты. Әрбірі өзінің күнәсына жазаланады және жаман істері өлшеміннің нәтижесі болып табылады. Жеке адам өзінің адамгершілік мүмкіндіктерін өзі іске асырады, ал Құдай өзіндік бір себепші болады.

Ғалым Ш.Құдайбердіұлының еңбектерінен мынадай тұжырым жасайды: «Шәкәрім «сезімдік тілектерді» адамның ақылсыз тәнімен орайластырады. Адамның өлгеннен кейіргі тағдыры тұтастай оның жер бетіндегі өміріне байланысты» [47, 93 бет].

Ақылмен өлшеп санасам,

Қозады оған ескі кек [12, 29 бет].

Бастағы көз, құлаққа сенімім жоқ,

Терең ой мен ақылға айтамын дат [12, 218 бет].

Ақын тапқан анық – ұждан құрамында ақыл жоқ қой деп жатуға негіз жоқ. Ғалым М.Әліпханның пайымдауынша, Шәкәрім ұждан қасиетінің қатарына ақылды қоспаса да, ол әділет дегенде сол ақыл мен әділеттің бірлігін қарастырған [13, 219 бет]. Себебі әділет пен ақыл егіз.

Ал Абай болса, әділетті де, ақылды да жауанмәрттіктің сипаты ретінде таныды.

Ғалым М.Әліпханның зерттеуінше, Абай да ақылдың нұрлы болуын әділетпен байланыстырады. Әділет – әр нәрсенің де ақылға сыйымды, ақылға сай болмысы. Адам болмысының өз атына сай биік әрі асыл болуы да әл-Фараби жазғандай, тәннің жан үшін, жанның жетілу үшін, ал жетілудің қайырымдылық пен даналық жолында көрініс табуына тәуелді. Адам болмысының тән, жан, ақыл бағытында жетілуі әділет көрінісі десек кері бағытты әділеттің бұзылуы деп ұққан жөн. Себебі адамзат баласы тән, нәпсі жолына түссе, әділеттілігін жоғалтады, онымен қоса жаны да тіршілік иесі болудан қалады. Әр нәрсенің де орны мен жөнін, обал – сауабын, өлшемін білу ақылсыз, жүзеге аспайды. Демек, ынсап та ақылдың әмірін орындаушы секілді. Аристотельше айтар болсақ, Шәкәрім ақын насихаттаған ынсап, әділет, мейірім - жан деңгейіне орнығатын қайырымдылықтар, яғни жанның денсаулығы, жақсы халін құрайтын қасиеттер [9, 219 бет].

Ұжданға мейірім, ынсап, әділетті жатқыздық. Енді әрбіреуін жеке – жеке қарастырсақ. Ғалым Т.Шаңбайдың зерттеуінше, мейірім, мейірімділік – тұлғаның ұждандық қасиеті, гуманистік ұғым. Мейірім жүректің субстанциялық сипатының да көрінісі. Шәкәрім шығармашылығында мейірім негізгі тірек ұғымдардың бірі болып табылады. Ғұлама оны адамдықтың ең биік қасиетті ұжданның үш сипатының бірі ретінде қарастырып, «ұждан – дегеніміз ынсап, әділет, мейірім» деген философиялық

байламға келген. Оның лирикасында мейірім ақ жүрек шығатын нұрлы жағымды қасиет ретінде ерекше бейнеленген [13, 56 бет].

Ал Абай шығармаларында мейірім ұғымы орын алса да, негізінен мейірімге жақын ұғымның бірі «рақым» орын алған.

Ынсап - адамның ақыл қасиеті, адамдық өлшем биігі, этика – философиялық ұғым. Шәкәрім ынсапты ұжданның үш сипатының бірі ретінде қарастырған. Екі өмірге бірдей керек ұжданға ынсаптың тірек болуы, адамшылықтың тірегі екенін көрсетеді.

Шәкәрім ынсапты философиялық лирикасында сабыр, ұят, ар, рақым, сақтық, ой, талап секілді адамның асыл қасиеттерінің қатарында бейнелейді. Оның биік болуының сыры - әділдігінде. Ақын шығармашылығында оның мәні терең ашылып, статусы айқындалады:

Ынсап деген аспайды, ем қалмайды,

Орнын таппай, ол, сірә, қозғалмайды [12, 75 бет]

Шәкәрім «ынсап, рақымды» талаптың ноктасына жатқызып, басты орынды ынсапқа береді:

Ынсап, ұят, ар, рахым, сабыр, сақтық –

Талапқа алты түрлі нокта тақтық.

Алтауының ішінде ынсап әділ,

Өзгесінің тізгінін соған ұстаттық [12, 76 бет].

Абай да өз заманында бұл туралы ой қозғаған. Абай ынсап әділеттен шығады деп пайымдаған: «Ынсап, ұят – бұл ғадаләттән шығады» [23, 358 бет]. [4, 358 бет]. Ғадаләт дегені әділет. Ғалым А.Омаров «Абайдың жәуанмәртлік философиясы» атты еңбегінде «ғадаләт» туралы мынадай тұжырым жасайды: «Ғадаләт – тірліктің, болмыстың ең жоғарғы заңы. Адамның адамдығы оны әдеб қылудан басталмақ» [14, 3 бет].

Ынсаптың әділеттен шығатындығын Шәкәрім де қолдаған. Еріншек, Сабыр, Ашуды айтыстырған «Ашу мен ынсап» өлеңінде дұрыс шешімді қабылдаушы, әділетті үкімді шығарушы ретінде ынсапты бейнелейді:

Айтып – айтып келді де,

Бәрі Ынсапқа сынатты.

Ынсап өлшеп көрді де,

Былайша деп үн қатты [12, 76 бет].

Ақын әділеттілікті ынсаптың басты қасиеті ретінде танығандығын осы өлең жолдарынан байқаймыз.

Нәпсіні тыюшы, оның емін тауып, өлшемін анықтаушы - ынсап деп түсінгеніміз жөн.

Абай өзінің 43 сөзінде ынсап деген ұғым кездеспесе де, ол әр нәрсенің, әр әрекеттің өзінің өлшемі болатыны жайында «Және әрбір жақсы нәрсенің өлшеуі бар, өлшеуінен асса – жарамайды. Өлшеуін білсек – бір үлкен керек іс. Ойланбақ жақсы, іске тіпті салынып кеткен кісі ойын байлай алмай, қияли болып та кеткені де болады» деген философиялық байлам жасайды [4, 378 бет].

Ойшыл адамзат баласының ішу, жеу, киім кию, күлу, мансап іздеу, сүю, мал жию секілді қажеттіліктеріне қарсы шықпаған, оны жоққа да шығармаған, тек «Бұл нәрселердің бәрінің өлшеуі бар. Өлшеуінен асырса боғы шығады» деп ескертеді [4, 378 бет].

Ал Шәкәрім «Бас көзімен қарасаң – нәпсі жалған» деген өлеңінде ынсаптың нәпсіні тыю қасиеті туралы мынадай ой қозғайды:

Нәпсі үйінде байлаулы Ынсап жатыр,

Мұның емін, тегінде, сол аша алған.

Сопысынып, ақсынып, әуре болмай,

Ер болсаң, босатып ал сол зынданнан [12, 259 бет].

Шәкәрім нәпсіден қашпа деп отыр, мықты болсаң, сол нәпсінің емін білген, оның өлшемі Ынсапты босатып ал деп отыр. Бұл жерде нәпсінің жақсылық қасиетіне Ынсаптың тікелей қатысы барлығын ашып отыр. Қазақ поэзиясында нәпсінің өміршең қуатын Шәкәрімдей бейнелеп берген ақын жоқ. Шәкәрім түсінігінде нәпсі су құйған сайын өршеленер от іспеттес. Шәкәрім дертке айналған нәпсіні қатты сынады [13, 57 бет].

Осы нәпсіні тежеуші, әр нәрсені өз өлшеміне келтіруші – ынсап. Абай «Өлең – сөздің патшасы, сөз сарасы» атты өлеңінде ынсап, ұят туралы ой қозғап, оларды терең ойға қажетті қасиеттер деп таниды:

Ынсап, ұят, ар, намыс, сабыр, талап –
Бұларды керек қылмас ешкім қалап.
Терең ой, терең ғылым іздемейді,
Өтірік пен өсекті жүндей сабап [12, 49 бет].

Ал Шәкәрім бұл қасиеттердің қатарын толтырып, ойдың тазалығы үшін қажет қасиеттер деп таңбалайды:

Өмірдің өкінбейтін бар айласы,
Ол айла – қиянатсыз ой тазасы.
Мейірім, ынсап, әділет, адал еңбек,
Таза жүрек, тату дос – сол шарасы [12, 88 бет].

Сонымен қатар, соңғы жолдарда ұждан туралы ой қозғалған. Себебі, мейірім, ынсап, әділет – үшеуі бірігіп ұжданды құрайды. Ұжданға адал еңбек, таза жүрек қосылса, ой таза болады, ал таза ой адамның жанын биікке көтереді.

«Ұждан» Шәкәрім танымында «таза адамды» қалыптастырудың бір шарты болып табылады. Үш қасиеттің қатарына адал еңбекті қосып, «шын» адамның табиғатын ашады:

Мейірім, ынсап, ақ пейіл, адал еңбек –
Бұл төртеуін кім қылса, шын адам сол [12, 86 бет].

Ал Абай болса, мейірім, ынсапты жүректің қасиеті ретінде қарастырады: «Рақымдылық, мейірімділік, әр түрлі есте адам баласын өз бауырым деп, өзіне ойлағандай оларға да болса игі еді демек, бұлар – жүрек ісі» [4, 323 бет].

Абай суреттеген «рақымдылық» Шәкәрімде «мейірім» деп, «байлаулылық» «ынсап» деп танылады. Алайда рақым деген Алладан шығатынын, ал мейірім деген адамнан шығатынын ескерген жөн.

Абай да, Шәкәрім де әділет, ынсап, мейірімділік, рақым мәселелерін қарастырғанда жан тазалығы, Алла алдындағы тазалық, тән тазалығы туралы да ой қозғайды. Себебі бұл қасиеттер тек «таза» жанға ғана қонады.

А.Құнанбаев 17 қара сөзінде тазалықтың табиғатын былай ашады: «Құдайшылық сонда, қалпыңды таза сақта, құдай тағала қалпыңа әрдайым қарайды деп кітаптың айтқаны осы» [4, 327 бет]. Шәкәрім өз туындыларында «Құдай таза жаратты сен таза бол» деп ескертеді.

Ұжданды, бойына Жәуанмәрттіктің қасиеттерін ұялатқан, «толық», «таза» адам «күнінде бір мәртебе, болмаса жұмасында бір, ең болмаса, айында бір, өзінен өзі есеп алады» [4, 324 бет].

Абайдың «жәуанмәрттік» мәселесі көрініс тапқан шығармалары:

- 38 қара сөз;
- 17 қара сөз;
- 15 қара сөз;
- Қартайдық, қайрат қайтты, ұлғайды арман;
- Өлең – сөздің патшасы, сөз сарасы;
- Әсемпаз болма әрнеге;
- Адамның кейбір кездері.

Шәкәрімнің «ұждан» мәселесі көрініс тапқан шығармалары:

- «Үш анық»;
- Ұждандыны мақтайды тамам адам;
- «Талап пен ақыл»;
- «Ашу мен Ынсап»;
- «Мал жимақ»;
- «Тумақ, өлмек – тағдырдың шын қазасы»;
- «Адамнан артық жандық жаралмаған»;
- «Алты әңгіме»;

Қорытындылай келсек, адам болу дегеніміз өнегелік, ұдайы өз ар – ұждан, адамның жүрегінен шығатын ішкі талаптарға ұқыпты қарау, тұлғаның моральдық өмірден алған тәжірибесін шыңдауы

Абайдың «жәуанмәртлігі» мен Шәкәрімнің «ұжданын» жастарға насихаттау арқылы біз рухани жаңғырған, елімізге пайдасын тигізер, «Мәңгілік» елді дамытар азаматтар қалыптастырамыз.

Әдебиеттер тізімі:

1. Шәкәрімтану мәселелері. Сериялық жинақ. 1 том. «Атамекен» сериясы. – Алматы: Раритет, 2007.- 448 бет.
2. Омаров А.Қ. «Абайдың жәуанмәртлік философиясы» филос. ғыл. канд. ғыл. дәр. диссерт. авторефераты. Алматы. 2006 ж. – 36 бет.
3. Бәйтенова Н.Ж. «Абай философиясындағы адам мәселесі» // Абай. - 2006, - № 3 (71). – 25 бет.
4. Абай Құнанбайұлы. Өкінішті көп өмір кеткен өтіп... Өлеңдер, поэмалар, қара сөздер. – Алматы: Раритет, 2008. – 384 б.- "Алтын қор" кітапханасы.
5. Булекбаев С. «Тюрский вклад в мировую культуру и цивилизацию». Монография/ С.Булекбаев. – Алматы: ТОО «BAVis systems», 2016. – 316 стр
6. Рақымжанов Б.Қ. «Шәкәрім Құдайбердіұлының дүниетанымына тарихи-философиялық талдау». филос. ғыл. канд. ғыл. дәр. диссерт. авторефераты. Алматы. 2005 ж. – 34 бет.
7. Құдайбердіұлы Ш. Үш анық / ҚазССР Ғылым акад., М.О.Әуезов атын. әдебиет және өнер институты: Жауапты рад. АСейдімбеков – Алматы: Қазақстан: «Ғақлия ғылым. – әдеби орталығы, 1991 – 80 бет.
8. Құдайбердіұлы Шәкәрім шығармаларының үш томдық жинағы. Қажыма, ойым, қажыма. - Алматы: Халықаралық Абай клубы, 2008. Т, 1: Өлеңдер – 408 бет.
9. Жетібаев Е.Ж. «Шәкәрім дүниетанымындағы рухани құндылықтар мәселесі». филос. ғыл. канд. ғыл. дәр. диссерт. авторефераты. Алматы. 2009 ж. – 38 бет.
10. Абай. Қалың елім қазағым... Өлеңдер. – Алматы: Атамұра, 2002. – 224 бет.
11. Құдайбердіұлы Шәкәрім шығармаларының үш томдық жинағы. 2-т. Өкінішті ғұмыр. Алматы: Халықаралық Абай клубы, 2008 ж. – 432 бет.
12. Шәкәрім «Қазақ айнасы». Өлеңдер мен поэмалар. – Алматы: Атамұра, 2003. – 296 бет.
13. Шәкәрімтану мәселелері: Сериялық ғылыми жинақ. 6 – т. –Алматы: Раритет, 2008, - 352 бет.

ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Буранова Асем Бисенбаевна
Букенбаев Адильжан Нурланович
Пономарева Екатерина Александровна
г.Костанай

Аннотация

Рухани-адамгершілік тәрбие тұлғаның жан-жақты дамыту жүйесінің жетекші компоненті болып табылады. Білім алушының рухани-адамгершілік дамуы жеке тұлғаның